

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКОВОГО СОЦІАЛЬНОГО І ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF MARKET SOCIAL AND ECONOMIC SPACE

У статті розкрито поняття соціального та економічного простору, окреслено особливості їх застосування у сучасному менеджменті; наведено складові соціального та економічного простору, які взаємодіють між собою та у сукупності утворюють взаємопов'язані системи; встановлено спільні характеристики понять соціального та економічного простору, головними з яких є: обумовленість і взаємопроникнення процесів, консолідація, гармонізація, інформаційне та комунікаційне середовище. Встановлено, що основними підходами до аналізу соціального та економічного середовища у сукупності є територіальний, ресурсний, інформаційний підходи до аналізу, які можуть мати вертикально-горизонтальний та функціональний характер; досліджено фази життєвого циклу соціального та економічного простору та їх вплив на здійснення аналізу ринкового простору; запропоновано основні напрями подолання диспропорцій в ході аналізу та розвитку соціального й економічного простору.

Ключові слова: соціальний простір, економічний простір, розвиток, конкуренція, аналіз, ринок, соціальний менеджмент.

Актуальність проблеми. Трансформаційні процеси в Україні викликані кардинальними змінами соціальних та економічних відносин, ієрархічною перебудовою господарства, демократизацією діяльності та активним відтворенням ринкового механізму. Такі прогресивні зміни, їх активність та неоднозначність забезпечили необхідність включення просторової складової в соціальний та економічний аналіз у системі різноманітних наукових досліджень.

Під впливом техніко-технологічної, науково-технічної та інформаційної революції, зростання цінності інноваційних знань, високотехнологічних розробок, інформатизації відбуваються суттєві зміни, що потребують якісного та кількісного відображення в просторовій проекції. Це питання, що стосуються: розміщення та організації виробництва; соціального, економічного, інформаційного та культурного відтворення; інституціоналізації ринкових змін у регіонах та на загальнонаціональному рівні; специфічних процесів ринкової соціалізації та її просування на різних рівнях відтворення та управлінської діяльності.

Залежно від цього формуються різні типи просторів, які в сукупності починають формувати нові прояви та потенційні можливості в інтеграції та функціонуванні окремих підсистем економіки та соціальної сфери. Особливо важливу роль у такому процесі відіграють ринкові трансформації та зміни на світовому ринку, конкурентоспроможність та науково-технічний прогрес, безперервний інноваційний процес у системі сучасного менеджменту.

Особливої уваги потребує відображення просторових змін в управлінській діяльності. Проблема перетворень в економічній та соціальній політиці держави є особливо актуальною в період глобалізаційних і ринкових трансформацій, в тому числі й для України, яка прагне розвиватися демократичним шляхом.

Питання просторового розвитку соціальної та економічної системи є актуальними з теоретичної та методологічної точки зору, адже перед Україною стоять такі нагальні питання та пріоритетні завдання:

- пошук оптимальної моделі просторової організації національної економіки;
- визначення процесів соціалізації ринкового середовища;
- зростання освітнього і культурного рівнів населення;
- розширення самостійності у зовнішньоекономічній діяльності та вихід підприємств на світові ринки;
- створення системи управління на демократичних засадах з реалізацією і посиленням ролі економічного механізму ринкового регулювання;
- якісні інституційні перетворення.

Наведені питання мають багатоаспектний характер і включають завдання ресурсного плану й регулювання процесів відтворення єдиного економічного та соціального простору на регіональному рівні. Проблеми сутності й аналізу ринкового соціального та економічного простору мають найбільш складний зміст, що викликає особливу увагу та потребу в розширенні наукових підходів, напрямів, методів та інструментів досліджень.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Сучасний етап розвитку та формування теоретичних основ економічної науки означений значним інтересом науковців до окресленої вище проблематики. Проблемам дослідження економічного простору присвячені роботи багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, таких як: О. Макаровська [1], Т. Семигіна [2], В. Джордж [3], В. Ханек [4], Дж. Блау [5], П. Шевчук [6], М. Фащевський, Л. Чернюк, Б. Данилишин [7].

Метою статті є дослідження особливостей розвитку ринкового соціального та економічного простору в умовах сучасних трансформаційних змін.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасна державна, регіональна та галузева політика потребує новітніх досліджень, що відповідають новим просторовим явищам та процесам у сучасному світовому ринковому господарстві, а також вироблення адекватної змінам наукової думки щодо нових форм регулювання економіки та соціальної сфери. Такі знання забезпечують прогрес управлінських дій, їх цільове спрямування на використання національного та світового наукового потенціалу. Лише накопичення та активне поширення новітніх знань забезпечують рух до таких цільових результатів, як формування в нашій країні сучасної моделі змішаного ринку, соціальної економіки, інформаційного суспільства та інформаційної економіки. Це питання майбутнього, але його фундамент наука вже окреслює та надає первинні характеристики, визначає пріоритети розвитку.

Просторовий аналіз ринкового середовища є найбільш повним відображенням дійсності, сприяє поглибленню зв'язків між об'єктами, обумовлює їхні просторово-часові відносини. Знання про соціальний та економічний простір і особливості його формування сприяють повнішому залученню його в управлінську діяльність як додаткового ресурсу, що сприяє якіснішому використанню як додаткової продуктивної сили. Знання про зазначені зв'язки, їхню доцільність й обґрунтованість сприяють розширенню меж впливу продуктивних сил, їх переходу у більш високий (глобальний) економічний простір, що забезпечує їх більшу розвинутість [9].

В умовах поширення глобалізаційних процесів та зростання ролі інформації в сучасному світі виникає необхідність визначення та поширення використання понять «економічний простір» та «соціальний простір». Підкреслимо, що ці поняття науковці визнають ключовим категорійним апаратом в таких системах прогресивних наукових знань, як соціальний та регіональний менеджмент, державне управління та ін. Але існує багато дискусійних питань щодо чіткого визначення, методологічного наповнення цих термінів та їхнього науково обґрунтованого використання.

Сучасні наукові школи розглядають поняття «економічний простір» як сукупність економічних інститутів (виробничих, трудових, фінансових та ін.), а також наявність необхідних функціонуючих між ними зв'язків, які впроваджуються на окремій території в масштабах макрорегіонального, міжрегіонального, національного і глобального рівнів [1, 9, 11].

Соціальний простір більшість науковців визнають як територію, на якій відбувається взаємодія спільнот та індивідів, яких об'єднують колективні уявлення. Також соціальному простору властиві як цілісність, так і внутрішня диференціація [2].

У процесі ринкового генезису складові соціального та економічного простору, які взаємодіють між собою, утворюють взаємопов'язані системи й мають чітке визначення та пріоритетність руху (рис. 1).

Кожен із розглянутих просторів виокремлюється для більш детального аналізу процесів відповідно до мети, об'єкта і предмета дослідження. У сукупності ці складові утворюють ринковий соціальний та економічний простір, який виконує функцію первісного, системоутворюючого, поглинаючого інші простори [8].

Розглянуті визначення соціального та економічного простору мають як принципову різницю, так і наявність спільних рис. Рух від визнання пріоритетності економічного простору в дослідженнях до соціального як фундаменту соціально-орієнтованої економіки є найголовнішим. Такі зрушення потребують визнання та системного дослідження саме спільних рис соціального та економічного простору, їх взаємообумовленості та наявності глобальної синергії (табл. 1).

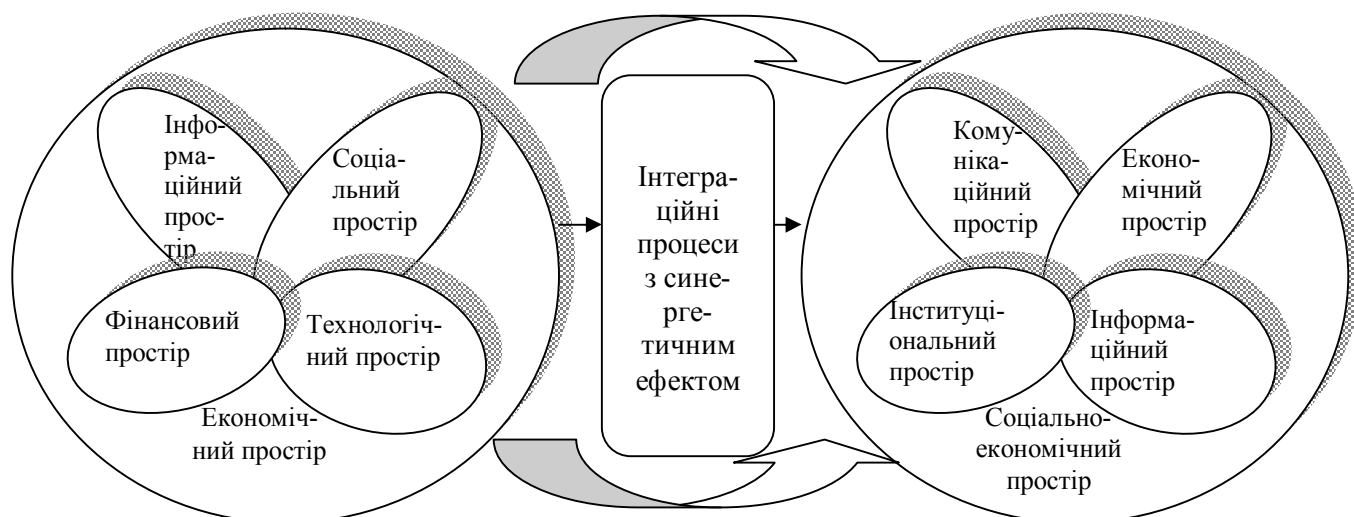

Рис. 1. Синергетична структурна взаємодія складових та динаміка трансформацій економічного та соціального ринкового простору

Таблиця 1

Спільні характеристики соціального та економічного простору

Характеристика	Зміст
Обумовленість	Визначається як неможливість функціонування та позитивних змін у ринковому середовищі. Поєднання в кожному циклі та складовій відтворення.
Перехрестя процесів	Єдність економічних та соціальних відносин на основі дії ринкового механізму суспільного відтворення
Консолідація	Спільність базових інтересів, ресурсного забезпечення та їхнє поєднане використання
Гармонізація	Неможливість розвитку без забезпечення прогресу культури – економічної, управлінської, соціальної, професійної та інших різновидів
Інформаційне, комунікаційне середовище	Формування єдності типів та проявів зв'язку, в першу чергу інформаційних у системі управлінського регулювання

В цілому визначимо, що соціальний та економічний простір в активному поєднанні складових, у своєму розвитку й формуванні безпеки є визнаним цілим. Саме тісний зв'язок соціального та економічного забезпечує процеси відтворення суспільного продукту. Понятійне та логічне поєднання двох видів простору забезпечує новітні вектори у формуванні знань соціального менеджменту та надихає його новітнім розумінням – синергетичного прогресу.

Нові можливості розвитку економіки відображає ринковий соціальний та економічний простір. Такий процес обумовлений залученням у соціальну та економічну діяльність належних ресурсів, незважаючи на їх географічне розташування, можливістю оптимізації витрат, підвищення конкурентоспроможності, отримання найвищих прибутків. Економічний простір вимагає нових досконалих підходів до управління й територіальної організації економіки, інтерактивного впровадження інформаційних технологій. Це викликано застосуванням нових моделей організації виробництва та можливого збуту продукції – регіональних кластерів, сітєвих мереж, просторових економічних систем, збутових мереж.

На рис. 2 розглянуто основні підходи, за допомогою яких може бути проведений аналіз ринкового середовища, та основні чинники, що можуть впливати на цей аналіз та на ринкове середовище загалом.

Наведені підходи можуть бути розширені за рахунок галузевих та ринкових складових, синергетичного поєднання інструментів дослідження.

Аналіз ринкового соціального та економічного простору передбачає наявність ефективних підходів щодо його проведення та виявлення чинників, які на нього впливають. За сучасних умов основними підходами до вивчення аналізу ринкового економічного простору є:

1. Територіальний підхід, який визначає економічний простір як насичену територію, що включає множини об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарські площі, транспортні й інженерні мережі. Вважається, що територіальний підхід до економічного простору є актуальним у доіндустріальній та індустріальній епохи розвитку, оскільки еволюційний розвиток суспільства обумовив незалежність встановлюваних ним зв'язків, що формують економічний простір у деяких територіальних межах, від чинника територіального розташування суб'єктів господарювання.

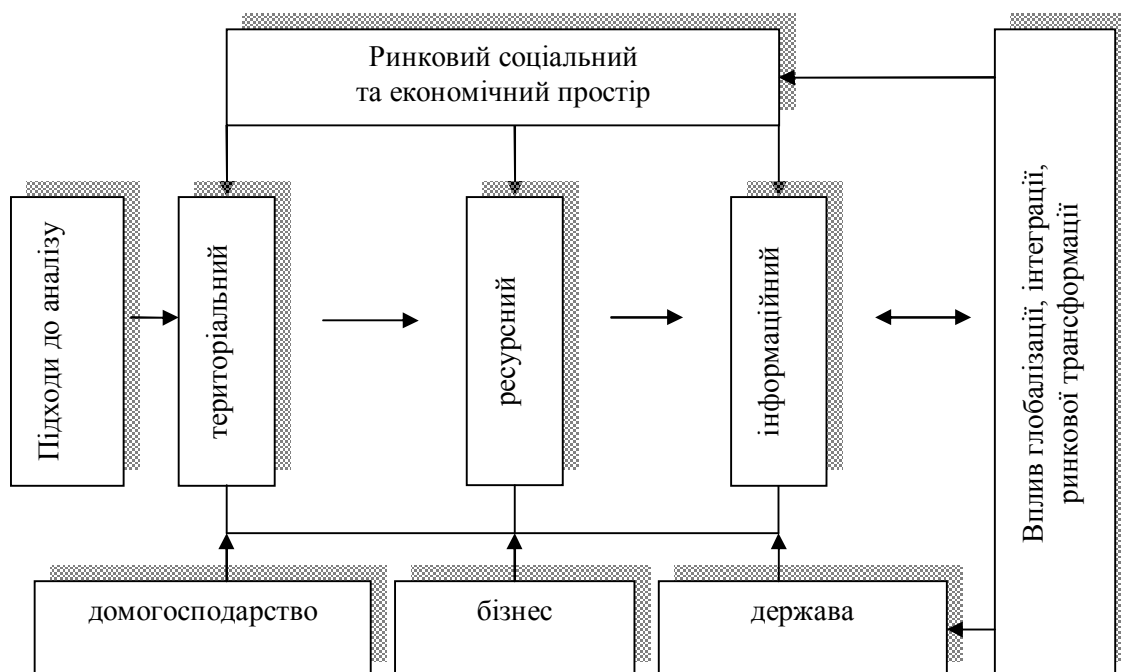

Рис. 2. Підходи до аналізу ринкового соціального та економічного простору та чинники, що на нього впливають

2. Ресурсний підхід, який визначає зміст і характер перерозподілу ресурсів, до яких мають доступ суб'єкти господарювання. Зміна парадигми розвитку від ефективного способу перетворення наявних ресурсів до умови ефективного використання людського капіталу, накопичення знань змінила ставлення до ресурсів як до першочергового та необхідного чинника.

3. Інформаційний підхід, що розглядає економічний простір через інформаційну складову економічного процесу як форму обміну при взаємодії суб'єкта господарювання з економічним простором. Цей підхід до визначення економічного простору характеризується відсутністю достатньо чітких альтернативних позицій у середовищі цього напрямку, оскільки його поява характерна в останні десятиліття [10].

Суттєвою проблемою сучасності є можливість отримання необхідної, достатньої, достовірної та своєчасної інформації про стан економічного простору того чи іншого рівня для проведення аналітичних досліджень. Якщо на рівні суб'єктів господарювання вона, як правило, є закритою, то на рівні макроекономічних систем ця інформація публікується опосередковано або обмежується службовим користуванням. Наявність точної та якісної інформації є важливою умовою для проведення ефективного аналізу і дослідження економічного та соціального простору. Ці підходи до аналізу можуть мати вертикально-горизонтальний та функціональний характер, а їх системоутворюючий характер формує національний та регіональний простір.

В сучасних умовах ринковий соціальний та економічний простір передбачає існування таких трьох груп інституційних суб'єктів: домогосподарств, бізнесу, держави. При взаємодії один з одним вони утворюють єдиний економічний простір. За умов функціонування ринкової економіки діяльність окремих галузей здійснюється у різних ринкових структурах, що мають свої властивості, та може бути представлена у вигляді конкретної моделі ринку. Але саме взаємодія цих суб'єктів сприяє ефективному відтворенню економічного простору та відновлює необхідні взаємозв'язки між ними.

Ринковий простір складається з взаємозалежних та спеціалізованих ринків, які мають певну специфіку, свій механізм встановлення цінової політики, особливості конкуренції, власні шляхи входу та виходу, граничні розміри кількості товарів і послуг. Саме залежно від узгодженості завдань визначається динамічність та ефективність діяльності економічного простору.

Просторовий розвиток країни здійснюється через регіональну політику, реалізація якої спрямована на вирішення завдань місцевого самоврядування з економічних, соціальних, екологічних, адміністративно-організаційних, культурних та інших питань, які враховують загальнодержавні та місцеві інтереси [11].

Для регіонального простору властиві такі риси: саморегулювання через попит і пропозицію на регіональному та міжрегіональному рівнях; конкурентоспроможність в межах регіону; форми власності – це ті фактори, які переважають у структурі механізму економічного зростання й розвитку території. Економічна система регіону є взаємодіючою і визначається складними структурними та управлінськими зв'язками.

Характер взаємодії соціального та економічного простору визначає, що причини й наслідки здійснення управлінських процесів перебувають у залежності від обох систем. І тут мають місце особливості, що не завжди враховуються дослідниками.

По-перше, економічний простір передбачає циклічність розвитку, а період коливання має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення. Циклічність взагалі розглядається як один із способів саморегулювання ринкової економіки. Оскільки характерна риса циклічності – рух не по колу, а по спіралі, тому вона відповідно є формою прогресивного розвитку.

По-друге, саме циклічність покладено в основу існування соціальних систем. Загальнометодологічне визначення циклічності в соціальних системах пов'язане з масштабами систем. Так, у малих соціальних системах є чітке розуміння та визначеність маятникових циклів, великі системи більше характеризуються саме довгохвильовими циклами. Існує самостійний напрям досліджень соціології та соціального менеджменту – це так звана соціоритміка.

По-третє, саме соціальні системи є максимально відкритими і тому найбільш вразливими до зовнішніх впливів. Відповідно соціальний простір слід визнавати як біфуркаційний і дуже далекий від рівноваги, особливо за умов сучасної економічної та політичної нестабільності, ринкових коливань та несистемності реформування. Всі ці характеристики є притаманними соціальному простору України.

Циклічність економічного та соціального простору формує його життєві стадії прогресу або регресу. Життєвий цикл є одним із загальних для всіх економічних рівнів характеристики економічного простору. Важливо відзначити той факт, що економічний простір проходить ті ж стадії життєвого циклу, що й суб'єкти, які входять у цей простір. Тобто економічному простору властива якість подвійності, коли один простір є частиною іншого, при цьому складаючи єдине ціле. При цьому, життєвий цикл складових цього простору може як збігатися, так і не збігатися з життєвим циклом усієї системи в цілому. Науковці виділяють і досліджують такі фази життєвого циклу економічного та соціального простору: формування та започаткування, розвиток та активність, рецесія та застій, депресія та занепад. Розглянемо більш детально ці фази та їх вплив на здійснення аналізу соціального та економічного простору:

- *формування та започаткування* – з урахуванням асиметричності економічних інтересів виникає конкурентний початок, який приводить до виникнення певного рівня узгодженості економічних інтересів суб'єктів та в подальшому – до підвищення їх активності у здійсненні перших кроків започаткування цієї фази. Аналіз ринкового середовища на цій стадії здійснюється опосередковано, оскільки ця початкова стадія відразу ж спричиняє явні зміни у ринковому просторі;

- *розвиток та активність* – одним із джерел розвитку економічного та соціального простору є протиріччя між економічними процесами та процесами, що перешкоджають його розвитку. Важливим фактором входження у цю стадію є рівень конкурентоспроможності, який забезпечується необхідним потоком інформації та прискоренням часу на її обробку. Особливістю цієї фази є достатньо високий рівень синхронізації процесів підвищення конкурентоспроможності економічних елементів. Аналіз на цій стадії здійснюється найбільш вірогідно та забезпечує реальний результат дослідження;

- *рецесія та застій* – ця фаза обумовлена змінами в інституційному середовищі та проявами процесів, що перешкоджають розвитку економічного простору та його елементів. Відсутність розвитку породжує застій та уповільнення економічних процесів, що призводить до появи десинхронізації економічного простору, а також припинення зростання конкурентоспроможності, яка залишається на

стабільному рівні. Аналіз на цій стадії проводиться з метою виявлення причин дестабілізації економічних процесів;

- *депресія та занепад* – ця фаза обумовлена незворотними змінами, при яких відбувається розщеплення економічного або соціального процесу на складові, сукупність яких вже не створить систему знову. Значно знижується рівень конкурентоспроможності, структура процесу руйнується, а елементи цього розпаду стають основою формування нового утворення. Аналіз на цій фазі проводиться з метою виявлення основних чинників, що руйнують економічну або соціальну систему, та формування факторів, що сприяють її становленню.

Висновки. Отже, визнання самостійності в дослідженні сутності, характерних рис, проявів та явищ життєвого циклу економічного та соціального простору дає можливість провести різнобічний аналіз відповідних складових на різних стадіях руху та виявити умови ефективного управлінського використання.

Розвиток ринкового соціального та економічного простору відбувається відповідно до теорії економічних циклів і являє собою процес взаємодії та об'єднання елементів виробничого, фінансового, економічного, соціального, інформаційного, інфраструктурного та інституційного потенціалів, які мають комплексний характер. Вони зосереджено функціонують у реальному економічному просторі у необхідних обсягах з метою забезпечення сталого розвитку як окремих складових, так і в цілому.

Отже, ринковий економічний та соціальний простір характеризується такими рисами: цілісністю, циклічністю, динамічністю, наявністю вектора розвитку, конкурентоспроможністю за умови стійкості щодо різного роду змін. Також характерними рисами слід визнати: наявність системи зовнішніх та внутрішніх зв'язків, їх динамічний характер із чітким механізмом взаємодії, високою активністю та керованістю.

Основними управлінськими результатами подолання диспропорцій у дослідженні та розвитку соціального та економічного простору є:

удосконалення реалізації державної політики та виділення пріоритетів територіальної організації господарства держави та регіонів;

прискорення ринкової трансформації на основі активізації інвестиційної та інноваційної діяльності;

запровадження моніторингу, діагностування, системного контролю за ефективним розвитком економічного та соціального простору в країні;

активізація дієвості сукупного ресурсного потенціалу регіонів із підвищенням ролі чинників соціального, економічного зростання;

створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу й ін.

Реалізація зазначених напрямів щодо удосконалення ринкового соціального та економічного простору на основі впровадження основних положень державної політики забезпечить оптимізацію територіальної організації господарської системи, підвищення ефективності суспільного виробництва, прискорення процесів європейської інтеграції країни та її входження до світового співтовариства.

Список використаної літератури

1. Макарьська О. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика, розробки та оцінки : монографія / О. В. Макарьська. – К. : Ліра, 2004. – 328 с.
2. Семигіна Т. Порівняльна соціальна політика / Т. В. Семигіна. – К. : МАУП, 2005. – 246 с.
3. George V. Ideology and social welfare / V. George, P. Wilding. – Routledge & Kegan Paul, 2007. – 172 p.
4. Hanesch W. Soziale Sicherung im europäischem Vergleich / W. Hanesch // Aus Politik und Zeitgeschichte. – Bd. 34–35/98. – P. 3–10.
5. Blau J. Social welfare policy / J. Blau, M. Abramovitz. – New York: Oxford University Press, 2003. – 481 p.
6. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.
7. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та макрорегіональний рівень / [Б. Данилишин, Л. Чернюк, М. Фашевський та ін.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2007.
8. Джаман М. Теорія економіки регіонів : навч. посіб. / М. О. Джаман. – К. : ЦУЛ, 2014. – 384 с.
9. Фашевський М. Теоретико-методологічні основи формування та диференціації економічного простору / М. Фашевський, О. Ольшанська // Вчені записки. – Вип. 11. Галузева, міжгалузева та регіональна економіка. – С. 228.
10. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід : [монографія] / Н. В. Павліха. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2006. – 380 с.
11. Пепа Т. В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики / Т. В. Пепа // Держава та регіони. – 2009. – № 2. – С. 17–21. – (Серія : Державне управління).

References

1. Makarska, O. (2004) Government social programs: theoretical aspects, methodology, development and evaluation. Kyiv, Lira, 328 p.
2. Semygina, T. (2005) Comparative social policy. Kyiv, MAUP, 246 p.
3. George, V., Wilding, P. (2007) Ideology and social welfare. Routledge & Kegan Paul, 172 p.
4. Hanesch, W. (1998) Soziale Sicherung im europäischen Vergleich. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Bd. 34-35/98, S. 3–10.
5. Blau, J., Abramovitz, M. (2003) Social welfare policy. New York: Oxford University Press, 481 p.
6. Shevchuk, P. (2003) Social policy. Lviv: Svit, 400 p.
7. Danylyshyn, B., Chernyuk, L., Fashevskiy, M. et al. (2007). Spatial organization of productive forces of Ukraine: meso- and microregional level. Vinnytsya: Knyga-Vega.
8. Dzhaman, M. (2014) The theory of regional economies. Kyiv: TSUL, 384 p.
9. Fashevskyy, M., Olshanska, O. Theoretical and methodological bases of formation and differentiation of economic area. *Vcheni zapysky*, Vol. 11, Sectoral and cross-sectoral regional economy, p. 228.
10. Pavliha, N. (2006) Management by sustainable development of spatial systems: theory, methodology, experience. Lutsk: Volynska obl. drukarnya, 380 p.
11. Pepa, T. (2009). Spatial development of regional socio-economic systems in the context of state regional policy. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, (2), pp. 17–21.

S. Nazarenko

**PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT
OF MARKET SOCIAL AND ECONOMIC SPACE**

The article deals with the concept of social and economic space, especially peculiarities of their use in modern management. Components of social and economic space, which interact with each other and together form interconnected systems, are considered. Common characteristics of concepts of social and economic space, the main of which are: conditionality, processes crossroads, consolidation, harmonization, information and communication environment, are established. It is found that the main approaches to the analysis of social and economic environment in total are territorial, resource, information approaches to the analysis that can have vertical-horizontal and functional nature.

It is investigated that market social and economic space is characterized by the following features: integrity, cyclicity, dynamics, availability of development vector, competitiveness subject to stability to various changes. Availability of the system of outward and inward relations, their dynamic character with clear mechanism of interaction, high activity and manageability are also its characteristic features.

Phases of the life cycle of social and economic space and their impact on the analysis of market space are studied. The basic directions to overcome disparities of the analysis and the development of social and economic space are offered.

Keywords: *social space, economic space, development, competition, analysis, market, social management.*